

Lietuvių švietimo draugija „Rytas“ 1939–1940 m.

Straipsnyje, remiantis pirmąsyk plačiai nagrinėjama archyvine medžiaga, apžvelgiamas paskutinis Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ laikotarpis (1939–1940): nurodomas naujų narių skaičius, pateikiami duomenys apie steigiamas skaityklas, organizuojamus naujus skyrius, aptariama kita draugijos veikla. Detalizuojami akivaizdūs lenkų valdžios bandymai riboti „Ryto“ veiklą jau nuo 1936 m., tai tęsėsi iki 1938 m.: 1938 m. sausio 29 d. „Ryto“ veikla buvo sustabdyta, o 1938 m. vasario 28 d. Vilniaus vaivada „Ryto“ draugiją uždarė. „Ryto“ draugijos veikėjų pastangomis (tam buvo palanki ir politinė situacija) 1939 m. gegužės 20 d. Vilniaus vaivadija draugiją atkūrė, o birželio 6 d. (nors ir su didelėmis skolomis) perduotas draugijai priklausęs turtas. Draugija „Rytas“ (nepaisant naujų trukdžių, intensyviai veikusi nuo 1939 m.), kaip ir kitos katalikiškos organizacijos, sovietinės valdžios buvo uždaryta 1940 m.

On the basis of the archival materials extensively explored for the first time, the article offers a survey of the last period of the Lithuanian “Rytas” society of education (1939–1940): the growth of the number of its members and its reading-rooms, the establishment of new centres and other forms of activities. The article also provides a detailed account of distinct political bias of the Polish authorities towards the destruction of the “Rytas” activities which became evident in 1936 and continued until 1938: on January 29, 1938, the activities of the “Rytas” were suspended and on February 28, 1938, the society was closed down by voivod of Vilnius. On May 20, 1939, by common efforts of the “Rytas” society activists (the political situation for that purpose was favourable), the Vilnius voivod lifted the ban on this organization. Although burdened with big debts, the property owned by the “Rytas” was handed over back to it on June 6. The “Rytas” society which had been developing intensive activities since 1939 in spite of new impediments, like all other Catholic organizations, was closed down by the soviet authorities in 1940.

Įvadas

XX a. pradžioje Lietuvoje – Suvalkijoje, Aukštaitijoje ir Vilniaus krašte – pradėjusios veiklą „Žiburio“, „Saulės“ ir „Ryto“ draugijos atliko didžiulį darbą tautos švietimo, religinio ir tautinio sąmoninimo procese, tapo svarbiais lietuvių katalikiškąjį intelektualinį sąjūdį vienijančiais centrais.

Numalšinus 1863–1864 m. sukilimą itin sustiprintos carinės valdžios represijos turėjo neigiamų pasekmių lietuvių tautos kultūrai, mokslui, dvasingumui. Kaip lietuviškų mokyklų pakaitas atsiranda daraktoriai, uždraudus spaudą lotyniškais rašmenimis – knygnešiai. Bažnyčios verčiamos cerkvėmis, vienuolynai uždarinėjami, bet tam aktyviai priešinamasi, tai liudija Kražių įvykiai. Pasipriešinimo caro valdžios vykdomai politikai skatintojai – tautos švietėjai, daugiausia dvasininkai. Ryškiausias jų – Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, kurio keltos idėjos aktualios ir XXI a.

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje lietuviai katalikai intelektualai, siekė mokslų Rytuose (Peterburge ar Maskvoje) ir Vakaruose (Belgijoje, Šveicarijoje, Lenkijoje), pradėjo ten kurti įvairias organizacijas bei draugijas, kurių tikslai buvo panašūs – lietuvybė, tikėjimas, mokslas, kultūra.

Didelę reikšmę religiniam ir tautiniam sąmoninimui turėjo kan. Juozo Tumo-Vaižganto (1869 09 08 – 1893 11 28 – 1933 04 29)¹ redaguotas laikraštis „Tėvynės sargas“ (1896–1904), kurį padėjo įsteigti Pranciškus Petras Būčys MIC (1972 08 20 – 1899 03 15 – 1930 07 06 – 1951 10 25). Laikraštis sugriovė katalikybės ir lenkybės tapatumo mitą, iš Bažnyčios buvo pašalintas lenkiškumas ir ji pamažu tapo tvirta lietuviybės atrama².

Spaudos atgavimas sudarė galimybes katalikams intelektualams pirmiausia reikštis šviečiamojame srityje, vėliau – mokslinėje. Plati šviečiamoji veikla, kėlusi mokslo svarbą, jo būtinybę, buvo svarus pagrindas, formavęs, kreipęs ir skatinęs įvairias mokslo sritis.

Svetur veikusios draugijos buvo stimulus, atgavus lietuvišką spaudą, suaktyvinti veiklą Lietuvoje. Nuo 1906 m. pradėjusios veikti „Žiburio“³, „Saulės“⁴ draugijos, vėliau – „Rytas“⁵ rūpinosi lietuvių švietimu, tautos kultūriniu. Šioms draugijoms finansinę paramą teikė Amerikos lietuviai, o draugijų nariai tapo žinomais katalikiškojo intelektualinio sąjūdžio veikėjais, 1922 m. Kaune įsikūrusios Lietuvių katalikų mokslo akademijos nariais. Svarų pėdsaką paliko Aleksandro Dambrausko-Jakšto redaguotas žurnalas „Draugija“⁶.

2013 m. sausio 31 d. paminėtas Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ įkūrimo 100-metis. Jubiliejus leido ištaisyti spaudoje įsigalėjusias ir kai kurių tyrinėtojų kartojamas klaidas, ypač dėl „Ryto“ draugijos veiklos sustabdymo ir uždarymo 1938 m., nebeminint jos pastangų, atsispindinčių archyvinėje medžiagoje, suaktyvinti veiklą 1939 m. ir dirbti iki 1940 m., kai sovietų okupantai uždarė draugiją.

Darbo objektas – Lietuvių švietimo draugija „Rytas“.

Darbo tikslas – apžvelgti Vilniaus miesto ir Vilniaus krašto Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ 1939–1940 m. veiklos laikotarpį.

Uždaviniai: detalizuoti lenkų okupacinės valdžios naudotas priemones siekiant žlugdyti „Rytą“, aptarti veiklos sustabdymą ir draugijos uždarymą (1938 m.); atskleisti centro valdybos pastangas atgaivinti „Ryto“ draugiją; pristatyti atkurtos „Ryto“ draugijos veiklos kryptis, išnagrinėti centro valdybos posėdžių protokolus; apžvelgti „Ryto“ indėlį puoselėjant lietuvių Vilnijos krašte, propaguojant švietimą ir kultūrinį gyvenimą.

Metodai: duomenų rinkimas, literatūros analizė, jos susistemimas, pateikimas, statistinis metodas.

„Ryto“ draugijai skirta negausi istoriografija, todėl pirmąsyk detalizuojama archyvinė nagrinėjamo laikotarpio medžiaga. Apie „Ryto“ draugiją informacijos yra pateikę kun. Petras Kraujalis (1882 07 08 – 1907 – 1933 08 14), pasirašęs slapyvardžiu⁷, duomenų yra ir P. Kraujaliui skirtame straipsnių rinkinyje⁸, „Ryto“ draugija detalai apžvelgta prof. Jūratės Kiaupienės paskelbtuose tyrinėjimuose (nors čia atiduota privaloma duoklė mokslinių publikacijų reikalavimams sovietmečiu)⁹ ir straipsniuose, nagrinėjančiuose „Ryto“ draugijos istoriją¹⁰. 2012 m. pasirodė knyga, skirta „Ryto“ draugijos šimtmečiui¹¹, bet tenka apgailestauti, kad joje gana daug netikslumų ir ypač gausu korektūros klaidų.

„Ryto“ draugijos istorijai itin svarbi medžiaga saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, „Ryto“ draugijos fonde¹².

Paskutinį „Ryto“ draugijos veiklos laikotarpį (1939–1940) atspindi „Ryto“ draugijos centro valdybos protokolai, saugomi minėtame „Ryto“ draugijos fonde (signatūra F 67 – 264/5)¹³.

Remiantis šia ir kitų „Ryto“ draugijos fondo bylų medžiaga, detalizuojama „Ryto“ veikla 1939–1940 m.

Tačiau prieš kalbant apie minimą laikotarpį, būtina apžvelgti draugijos padėtį paskutiniiais metais, kai jos veiklą lenkų valdžia sustabdė, o vėliau ir uždraudė.

1. Nuo „Ryto“ draugijos veiklos varžymo iki jos uždraudimo

Dar prieš Vilniaus miesto storastijai (tai atitiktų šiuolaikinės seniūnijos, savivaldybės statusą) 1938 m. sausio 29 d. sustabdant „Ryto“ draugijos veiklą, o po mėnesio, 1938 m. vasario 28 d., Vilniaus vaivadijai ją uždarant, jautėsi akivaizdus šio lietuviško židinio naikinimas – „Ryto“ veikla nuo pat pradžių buvo prieštaravimo, o vėliau ir neapykan- tos objektas. Apie tai kalbėta draugijos valdybos posėdžiuose 1938–1940 m. (ir ankstesniuose). Posėdžių periodiškumą liudija 1 lentelė.

1 lentelė. Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ centro valdybos posėdžiai 1938–1940 m. (sudaryta remiantis LMAVB RS F 67 – 264/5 medžiaga)

Eil. nr.	Posėdžių data	Posėdyje dalyvavo	Pro- tokolo numeris	Lapai byloje	Posėdžių vieta
1.	1938 01 13	Krištapas Čibiras (pirm.), Marcelinas Šikšnys (vicepirm.), Vincas Budrevičius (sekretor.). Nariai: Aleksandras Petraitis, Konstantinas Stašys, Antanas Juknevičius, Rapolas Mackevičius	264	L. 11	Vytauto Didžiojo gimnazija (VDG) – butas (b)
2.	1939 06 06	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (sekretor.). Nariai: A. Petraitis, K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	265	L. 11 a. p. – L. 12 a. p.	VDG – b
3.	1939 06 24	K. Čibiras (pirm.), V. Budrevičius (sekretor.). Nariai: A. Petraitis, K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	266	L. 13 – L. 15 a. p.	VDG – b
4.	1939 06 27	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (iždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	267	L. 15 a. p. – L. 17 a. p.	VDG – b
5.	1939 07 08	K. Čibiras (pirm.), V. Budrevičius (iždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: A. Juknevičius, R. Mackevičius	268	L. 17 a. p. – L. 22	„Ryto“ bute
6.	1939 07 13	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (iždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	269	L. 22 a. p.	„Ryto“ bute
7.	1939 07 16	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (iždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	270	L. 23 – L. 25	„Ryto“ bute

8.	1939 07 19	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (įždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	271	L. 25 a. p. – L. 26	„Ryto“ bute
9.	1939 07 20	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (įždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	272	L. 26 – L. 28	„Ryto“ bute
10.	1939 07 24	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (įždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	273	L. 28 – L. 30	„Ryto“ bute
11.	1939 07 28	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (įždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	274	L. 30 – L. 33	„Ryto“ bute
12.	1939 08 04	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (įždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	275	L. 33 – L. 34 a. p.	„Ryto“ bute
13.	1939 08 10	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (įždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, A. Juknevičius, R. Mackevičius	276	L. 35 – L. 37 a. p.	„Ryto“ bute
14.	1939 08 16	K. Čibiras (pirm.), M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (įždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Narys: K. Stašys, A. Juknevičius	277	L. 38 – L. 45	„Ryto“ bute
15.	1939 12 15	M. Šikšnys (vicepirm.), V. Budrevičius (įždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Narys: K. Stašys	278	L. 45 – L. 46 a. p.	VDG
16.	1940 01 10	K. Čibiras (pirm.), V. Budrevičius (įždininkas), K. Pukėnas (sekretor.). Nariai: K. Stašys, R. Mackevičius	279	L. 46 a. p. – L. 47	VDG
17.	1940 03 12	K. Čibiras (pirm.), A. Juknevičius (pirm. pavad.), V. Budrevičius (kasininkas), Karolis Gumbaragis (knygininkas), Jonas Naujalis (sekretor.). Nariai: Nikodemus Vaišutis, K. Stašys	280	L. 48	Nenuro- dyta
18.	1940 07 06	K. Čibiras (pirm.), V. Budrevičius (kasininkas), J. Naujalis (sekretor.). Narys: N. Vaišutis	281	L. 48 – L. 49 a. p.	Nenuro- dyta

Lentelėje pateikiami duomenys apie „Ryto“ draugijos valdybos sudėtį, narių užimamas pareigas. Nagrinėjamu laikotarpiu „Ryto“ pirmininko pareigas ėjo kun. Krištapas (taip rašyta daugelyje dokumentų) Čibiras (1888 12 14 – 1914 05 31 – 1942 03 23). Tai šeštasis ir paskutinis „Ryto“ draugijos pirmininkas¹⁴, jai vadovavęs beveik septynerius metus (1933 08 14 – 1938 02 28 ir 1939 05 20 – 1940 07 08), kol sovietinė valdžia uždraudė „Ryto“, kaip ir kitų katalikiškų organizacijų, veiklą.

1.1. „Ryto“ įkurtų skyrių, skaityklų, mokyklų naikinimas

1938 m. sausio 12–13 d. Vilniaus miesto storastijos valdininkai Vulcas ir Kviatkovskis atliko „Ryto“ draugijos reviziją¹⁵. Po poros savaitių, 1938 m. sausio 29 d., Vilniaus miesto storastijos raštu L. dz. B-32/38 d. „Ryto“ draugijos veikla buvo sustabdyta. Jos reikalams vesti paskirtas kuratorius advokatas Steponas Vilanovskis (Stepan Wilanowski). „Ryto“ valdyba, nesutikdama su priekaištais draugijai ir laikydama juos nepagrįstais bei neatitinkančiais tikrovės, 1938 m. vasario 9 d. raštu apskundė Vilniaus miesto storastijos sprendimą Vilniaus vaivada Liudvikui Bocianskiui. Po dviejų savaitių, 1938 m. vasario 25 d., Vilniaus vaivada decizija (įsakymu, nutartimi) Nr. SPP. 19, remdamasis storastijos raštu, storastijos sprendimą patvirtino ir po trijų dienų – 1938 m. vasario 28 d. – minėtu raštu Nr. SPP. 19 „Ryto“ draugijos veiklą nutraukė¹⁶.

Nors „Ryto“ valdyba dėl tokio L. Bocianskio sprendimo (skunde plačiai nagrinėti draugijai pateikti priekaištai, pavyzdžiui, dėl „Ryto“ veiklos, pavojingos valstybei, ir pan.) 1938 m. kovo 14 d. raštu kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją, bet į šį raštą-skundą atsakymo nesulaukė iki 1939 m. birželio 6 d.

„Ryto“ draugija ir Lietuvių mokslo draugija. Komplikuojantis padėčiai „Ryto“ draugija ne tik siekė įvairiais būdais plėtoti veiklą, bet ir išsaugoti turimas vertybes. Nėgavus valdžios leidimo atidaryti skolinamąjį knygyną, centro valdyba 1938 m. sausio 13 d. posėdyje nusprendė visas turimas knygas, archeologinius rinkinius ir archyvinę medžiagą padovanoti Lietuvių mokslo draugijai (toliau – LMD). Be to, nutarė padovanoti ir turimą inventorių, išskyrus vieną rašomąjį stalą ir 4 kėdes¹⁷.

„Ryto“ draugijos materialiniai ryšiai su LMD formavosi jau anksčiau. Dar 1937 m. LMD prašė jiems perleisti su visais daiktais kambarį, kuriame buvo „Ryto“ knygynas ir muziejiniai eksponatai, ateityje tikėdamiesi, kad, jų prašymu, bus perleista raštinė, pirmininko kabinetas ir kiti kambariai. Šį LMD prašymą „Ryto“ draugijos valdyba svarstė 1937 m. birželio 9 d. ir nutarė jį patenkinti¹⁸. Valdyba taip pat nutarė ateityje LMD atiduoti visą antrųjų rūmų patalpą su sąlyga, jog jie už tuos rūmus mokės visus mokesčius ir atliks kitas pareigas, o „Rytui“ per metus mokės po 20 auksinų nuomos. Tačiau toks „Ryto“ pasiūlymas LMD netenkino, todėl abipusiu lapkričio 24 d. susitarimu valdybos narių pasirašytas dokumentas-sutartis, kad „Ryto“ draugija mokės valstybinius mokesčius ir atliks išorinį namų remontą, o LMD mokės didesnę – 2000 auksinų – nuomą¹⁹.

1.2. „Ryto“ draugijos uždarymas 1938 m. vasario 28 d. ir pastangos ją atkurti

Apie „Ryto“ draugijos veiklos sustabdymą detalai kalbėjo draugijos pirmininkas kun. K. Čibiras 1939 m. birželio 6 d. posėdyje. Šiame straipsnyje perteikiama draugijos istorijai itin svarbi, nepublikuota medžiaga:

1938 m. sausio 29 d. Vilniaus miesto storastos raštu L. dz. B-32/38 sulaikė „Ryto“ draugijos veikimą ir paskyrė jos reikalams vesti kuratorių advokatą Steponą Wilanowski. Valdyba, nesutikdama su daromais draugijai priekaištais ir laikydama juos nepagrįstais ir neatitinkančiais tikrovės, įskundė Vilniaus miesto Storastos sprendimą Vilniaus vaivada p. L. Bocianskiui raštu, rašytu 1938 m. vasario 9 d.

Vilniaus vaivada decizija iš 1938 m. vasario 25 d. Nr. SPP. 19 p. Storastos sprendimą užtvirtino dėl motyvų, išdėstytų Storastos rašte.

1938 m. vasario 28 d. raštu Nr. SSP. 19 Vilniaus vaivada draugiją uždarė. Valdyba įskundė p. vaivados Bocianskio sprendimą Vidaus reikalų ministerijai raštu 1938 m. kovo 14 d. ir į tą raštą nesulaukė atsakymo iki 1939 m. birželio 6 d. Skunde buvo plačiau nagrinėti draugijai daromi priekaištai.

Kadangi tuo pačiu laiku buvo uždarytos ir kitos lietuvių draugijos, viso 9, tai jų visų reikalu lietuvių visuomenė kelis kartus kreipėsi į centrinę įstaigą jau per delegacijas, jau raštais.

1939 m. gegužės 20 d. Vilniaus vaivadija į „Ryto“ draugijos gegužės 17 d. prašymą raštu Nr. SPP. 651 atšaukė savo deciziją iš 1938 m. vasario 28 d. Nr. SPP. 19 ir įsakė p. S. Wilanowskio įpėdiniui kuratoriui [padalinio, besirūpinančio švietimo veikla (pagal šių dienų supratimą – švietimo skyriaus), vadovui – A. V. past.] Juozapui Prokopczukui draugijos turtą perduoti senajai valdybai. Perdavimo aktas įvyko 1939 m. birželio 6 d. Draugijos aktyvai ir pasyvai sužymėti perdavimo – priėmimo protokole, kurį pasirašė kuratorius p. J. Prokopczuk, Vilniaus miesto storastijos atstovas p. Jan Kwiatkowski ir valdybos nariai. Draugijos namai Vilniuje, Antakalnio gatvė Nr. 6/1 perėjo draugijai iš kuratelės apsunkinti hipotekine skola bankui Gospodarstwa Krajowego sumoje 60.000 zlotų. Be to, draugijai teko priimti įvairių neapmokėtų sąskaitų sumoje 7745 zł 89 sk neskaitant priklausomų už pavėlavimą nuošimčių. Draugijai priklausomos sumos iš skolininkų ir nuomininkų perėmimo dieną sudarė 33 303 zlotų. Valdyba, perimdama draugijos turtą, kvestionavo Banko Gospodarstwa Krajowego skolos teisėtumą. Buvo pasiūlymas įrašyti perėmimo protokolą pastabą dėl anos skolos teisėtumo, bet kuratorius p. J. Prokopczukas su tuo nesutiko ir atsisakė draugijos turtą perduoti, tad protokolą pasirašytas be pastabos, su įsitikinimu, kad tuo pasirašymu paskolos charakteris nekeičiamas ir jos galimi juridiniai trūkumai paliekami spręsti teismui. Tos nuomonės laikės ir Vilniaus miesto storastijos atstovas. Dėl tos skolos jau anksčiau buvo užvesta teismo byla.

Vaivadijoje pranešant draugijos atstovams kun. Krištapui Čibirui, p. Konstantinui Stašiui ir p. Marcelinui Šikšniui apie jos uždarymo nuėmimą ir įteikiant 1939 m. gegužės 20 d. atidarymo raštą, buvo pareikšta, kad draugija galės steigti skyrius, skaityklas ir mokyklas lietuvių gyvenamose vietose, kur lietuvių yra dauguma. Tai atrodo draugijos veikimo teisių susiaurinimu. Be to, tai buvo pasakyta žodžiu, atidavimo rašte jokių siaurinimų nėra.²⁰

2. „Ryto“ draugijos atkūrimas ir veiklos kryptys

Prieš tai pateiktame dokumente rašoma, kad 1939 m. gegužės 20 d. „Ryto“ draugijos veiklos uždraudimas panaikinamas, o birželio 6 d. perduotas (sugrąžintas), bet jau su didėlėmis skolomis, draugijai priklausęs turtas.

Minėtame 1939 m. birželio 6 d. posėdyje kalbėta apie skubą atkuriamąjį draugijos darbą. Jau birželio 25 d. Šv. Mikalojaus parapijos salėje nuspręsta sušaukti visuotinį

„Ryto“ draugijos susirinkimą. Be to, nutarta raštu kreiptis į Balstogės vaivadiją su prašymu atšaukti 1936 m. gruodžio 26 d. raštą, kuriuo buvo uždrausta „Ryto“ veikla pasienyje. Nuspręsta priimti naujus narius ir steigti kaimuose „Ryto“ draugijos skyrius.

Posėdyje svarstytas patalpų klausimas. Kadangi anksčiau turėtas butas išnuomotas LMD ir negalėjo būti toliau naudojamas, nutarta draugijos raštinei ir bibliotekai panaudoti butą Nr. 1 pirmuosiuose draugijos namuose Antakalnio g. 6/1.

Taigi „Ryto“ draugija pradėjo intensyvią veiklą burdama lietuvius. Siekdama sudaryti sąlygas lietuviybės plėtrai, ėmėsi įvairiausių žygių.

2.1. Lietuviškų mokyklų steigimo problemos

Dėl tolesnės lietuvių švietimo veiklos jau birželio 10 d. kun. K. Čibiras ir M. Šikšnys apsilkė Mokyklų kuratorijoje pas Godeckį. Išaiškėjo, kad mokyklas galima steigti ten, kur nėra valdžios mokyklų ir kurios nuo artimiausios mokyklos toliau nei trys kilometrai. Valdžios mokyklose buvo privalu palikti dėstomąją valstybinę kalbą, lietuvių kalba galėjo būti tik kaip neprivalomas dalykas. Tačiau, pasak Godeckio, būtina kelti mokymo lygį. Naujos lietuviškos mokyklos negalėjo būti steigiamos, nes kuratorijai trūko kreditų. „Ryto“ mokyklose dirbę lietuviai mokytojai į darbą negalėjo būti grąžinami, kadangi jie valdžios mokyklose dirbtų tik materialiniais sumetimais. Seniau dirbę mokytojai ir dabar dirbą nelietuviškose vietovėse nenori grįžti į senąsias vietas, nes jose darbas yra sunkesnis: ne tik mažas skyrių skaičius mokyklose, bet ir lietuvių visuomenės keliami dideli reikalavimai. Aptardami tautystės deklaraciją kun. K. Čibiras ir M. Šikšnys siūlė jas, kaip lietuvius žeminančius ir įžeidžiančius, visai panaikinti. Kuratorius į tą pageidavimą nieko neatsakė²¹.

Po visuotinio susirinkimo išrinktoji „Ryto“ valdyba 1939 m. birželio 27 d. posėdyje pasidalijo pareigas (žr. 1 lentelę).

„Ryto“ pirmininkas kun. K. Čibiras lankėsi kuratorijoje pas Liaudies mokyklų skyriaus viršininką Gryglewskį dėl 7 skyrių liaudies mokyklos steigimo Švenčionyse, tačiau šis labai nepalankiai reagavo į tokį pageidavimą.

Valdyboje pasidžiaugta, kad Šv. Kazimiero draugija „Rytui“ padovanojo per 600 kg knygų, bet dalį naujų knygų storastijos cenzorius sulaikė ir 98 kg buvo grąžinti atgal į Kauną.

2.2. Sunkumai kuriant „Ryto“ draugijos skyrius

Aptarta skyrių steigimo procedūra, kalbėta apie skolas. „Ryto“ draugijai daugiausia buvo įsiskolinusi Lietuvių mokslo mylėtojų draugija²² (7350 auksinų). Pirmininkas su jais jau tarėsis ir nuspręsta laikytis ankstesnės, 1937 m. nuomos sutarties. Numatyti „Ryto“ draugijos pastatų remonto darbai (įtaisyti bendrą anteną, nudažyti tvorą, atlikti išorinį namų remontą, pastatus prijungti prie miesto kanalizacijos).

Įkurtų skyrių veiklos sunkumus detalizavo kun. K. Čibiras²³. (Duomenys apie „Ryto“ draugijos skyrių kūrimą 1939 m. vasarą pateikti 2 lentelėje.) Tai ir vietinės storastijos atsiskaymas patvirtinti įsteigtus skyrius dėl nesumokėtų žyminių mokesčių, dėl į valdybas

išrinktų Šv. Kazimiero draugijos narių. Tokį neigiamą požiūrį itin stiprino lenkų mokytojų antiagitacinė veikla, padėtis pasienio ruože. Galima pateikti keletą pavyzdžių. Pasak pirmininko, Švenčionių gyventojai kreipėsi į storastą, prašydami patvirtinti naujai įkurtą „Ryto“ skyrių. Storasta pareikalavo žyminio mokesčio, nuo kurio atleistos visos švietimo draugijos. Tada „Ryto“ draugijos centro valdyba kreipėsi į Vilniaus išdinę, prašydama pažymėjimo, kad „Rytas“, kaip ir kitos švietimo draugijos, atleistas nuo mokesčio. Švenčionių storastai pranešta, jog, remiantis įstatais, „Rytas“ neprivalo mokėti žyminio mokesčio.

Daug problemų kėlė ir Švenčionių mokytojai lenkai – darė įtaką gyventojams ir mokiinių tėvams. Tad neatsitiktinai dalis steigiamo Miežionėlių skyriaus narių panoro išstoti iš „Ryto“ draugijos. Tik apsilankius valdybos nariui kun. Kazimierui Pukėnui (1905 02 29 – 1932 06 19 – 1997 04 19) ir viską išaiškinus, prašėsi priimami atgal ir pageidavo įkurti skyrių.

Negavus jokie atsakymo iš Balstogės vaivadijos, kurioje prieš porą metų buvo uždrausta bet kokia „Ryto“ veikla pasienio ruože, nuspręsta vietoje išsiaiškinti, kodėl neatsakyta į raštišką „Ryto“ kreipimąsi. Atvykęs kun. K. Pukėnas sužinojo, kad vaivadija negalinti panaikinti savo jau įsigalėjusio sprendimo, o atsakymo į ministerijai nusiųstą bylą dar nesulaukta. Kun. K. Pukėnui paklausus, ką daryti su gaunamais prašymais skyrių ir skaityklų klausimu ir ar draudimas galioja ir šiuo metu, saugumo viršininkas atsakęs, jog skyrius ir skaityklas galima steigti, o vaivadija tuos prašymus spęsianti individualiai²⁴. „Rytas“ netruko pasinaudoti tokiu pareiškimu.

Kun. K. Pukėnas važiavo išsiaiškinti, ar Švenčionių storastija nepatvirtino Švenčionių, Miežionėlių ir Guntauninkų skyrių dėl teisinių priežasčių, ar įtakos turėjo neigiamas nusistatymas „Ryto“ atžvilgiu. Vicesstorasta Pulnowskis pareiškė, kad nepatogu tvirtinti skyrius, kurių valdyboje būtų Šv. Kazimiero draugijos valdybos nariai. Pasiteiravus, ar bus tvirtinama, jei bus pakeisti valdybos nariai, sulaukta teigiamo atsakymo, nors ir su tam tikra išlyga.

Sužinota, kad Lydos storastija nepatvirtino Dubičių skyriaus, nors kreipėsi pats skyrius. Kai kuriose vietovėse policija trukdė sušaukti „Ryto“ skyriaus steigiamąjį susirinkimą. Adučiškio valsčiaus Svyliūnių k. gyventojai net du kartus buvo išvaikyti. Reikėjo iš Vilniaus važiuoti centro valdybos sekretoriui, įrodyti steigiamojo susirinkimo sušaukimo teisėtumą.

Kadangi pateikus prašymą registruoti skyrių atsakymas iš storastijos negautas 4 savaites, galėjo veikti Pošalčių, Rudnios ir Papiškių „Ryto“ skyriai.

Sudėtinga padėtis buvo ir atkuriant „Ryto“ skaityklas, dažniausiai nurodoma priežastis – patalpų netinkamumas. Vilniaus-Trakų storastija pažadėjo leisti veikti uždarytai skaityklai Kaniaukoje. Tuo norėta remtis ir aiškinantis, kodėl delsiama atidaryti skaityklą Breslaujoje.

Tačiau Breslaujos storastijos saugumo referentas nežinojo, kaip šį klausimą išspręsti. Kreipiantis į aukštesniąją valdžią išsiaiškinta, kad skaityklos neegzistuoja, yra tik jų inventorius, kuris bus perduotas naujai atidarytoms skaitykloms. „Ryto“ draugijos centro valdybos sekretorius kun. K. Pukėnas išgirdo pagrįstus priekaištus dėl buvusių skaityklų patalpų: jas reikia suremontuoti, o geriausia išsinuomoti naujas. Pažadėta „Ryto“ draugijos skaityklas laikyti lygiomis su kitomis.

1939 m. rugpjūčio 16 d. centro valdybos posėdyje svarstyti ir priimti svarbūs sprendimai²⁵. Vienas jų – skyrių veikla. Nutarta visame Vilniaus krašte steigti skyrius, siekiant geresnės jų veiklos organizuoti parapinius arba valsčių-rajonų (kur galima – ir apskričių) skyrius. Rajonų priešakyje – veiklos komitetas (trys nariai, renkami skyrių valdybų pirmininkų ir sekretorių), susirenkantis kas trys mėnesiai. Centras gi turi organizuoti specialistus paskaitoms, aprūpinti reikiama medžiaga susirinkimuose.

Skyrių veiklos kryptys ir formos. 1939 m. rugpjūčio 16 d. centro valdybos posėdyje patvirtintos „Ryto“ veiklos formos: susirinkimai, rajoniniai suvažiavimai, jaunimo sąskrydžiai, savaitių ir iškilmingos dienos (kultūrinės propagandos, kovos su ydomis savaitės). Planus ir repertuarą turėjo parengti centras. Svarbi veiklos forma – rajonuose ir centruose organizuojami kursai skyrių vadovams ir skaityklų vedėjams.

Tame pačiame posėdyje nutarta, kad skyriai organizuotų skaityklas ir knygynėlius, registruotų narius (sąrašą privalo turėti ir centro valdyba). Skaityklos organizuojamos keliems kaimams trijų kilometrų spinduliu. Prie skaityklos turėtų būti knygynėliai, kurie aprūpintų gretimų kaimų gyventojus. Jei pirmiau įsikuria skaitykla, tai skaityklų vedėjai organizuoja „Ryto“ draugijos skyrius, padeda jiems veikti, aprūpina knygomis. Tam ypač svarbūs kilnojamieji knygynėliai: rudenį jie išsiunčiami, o vasaros pradžioje – surenkami ir sukeičiami. Už visas knygas atsako vedėjas.

1939 m. rugpjūčio 16 d. valdybos posėdyje spręstas „Ryto“ darbuotojų atlyginimų klausimas. Nutarta baigusiems universitetą pirmus tris mėnesius mokėti po 150 zlotų, paskui – po 180.

Posėdyje kalbėta ir apie „Ryto“ draugijos 25 metų veiklos jubiliejų, kuris turėjo būti paminėtas 1938 m., tačiau to padaryti nebuvo galima, nes draugija uždaryta ir ją valdė valdžios paskirtas kuratorius. Nuspręsta minėti gruodžio mėnesį: organizuoti kursus, juos baigiant – akademiją, vaidinimą ir draugišką arbatėlę.

2.3. „Ryto“ draugijos narių skaičiaus augimas ir skyrių kūrimas

Per 1939 m. birželio 24 d. – rugpjūčio 16 d. draugijos valdybos sušauktus 12-a posėdžių daugiausia svarstyti į „Ryto“ draugiją stojančiųjų pareiškimai, naujų narių priėmimo klausimas (žr. 2 lentelę). Iš lentelės duomenų matyti, kad 1939 m. birželio–rugpjūčio mėnesiais į „Ryto“ draugiją įsijungė 103 skyriai Vilnijos krašto kaimuose, sodžiuose bei miestuose, pačiame Vilniuje vėl pradėjo veikti „Ryto“ skyriai, įsitraukė apie 1500 naujų narių.

Matyti, kad birželio 24 d. posėdyje į „Ryto“ draugiją priimta 119 asmenų iš 7 kaimų ir Vilniaus bei Švenčionėlių miestų²⁶, birželio 27 d. iš dviejų sodžių (Kapiniškių ir Miežionėlių) priimta 50 asmenų²⁷. Liepos mėnesį „Ryto“ valdyba posėdžiauti rinkosi net septynis kartus: liepos 8 d. (į draugiją įstojo 250 asmenų iš 14 kaimų)²⁸, liepos 13 d. (17-a Dubičių kaimo gyventojų)²⁹, liepos 16 d. (140 asmenų iš 12 kaimų)³⁰, liepos 19 d. (14 gyventojų iš Mielagėnų ir 24 – iš Krūminių kaimų)³¹, liepos 20 d. (105 asmenys iš 10 kaimų)³², liepos 24 d. – 95 iš penkių kaimų (Drucminų – 20, Piliakalnio – 13, Svylių – 33, Mištūnų – 16, Strėžiūnų – 13)³³, liepos 28 d. (168 – iš 14 kaimų)³⁴. Rugpjūčio mėnesį trijuose posėdžiuose taip pat buvo svarstytas naujų narių priėmimas į „Ryto“ draugiją:

rugpjūčio 4 d. (93 – iš 8 kaimų)³⁵, rugpjūčio 10 d. (13 – iš Dieveniškių miestelio ir 152 – iš 10 kaimų)³⁶ ir rugpjūčio 16 d. (10 – iš Marcinkonių miestelio, 12 – iš Švenčionėlių ir 284 asmenys iš 30 kaimų; būtina pažymėti, kad pastarojo posėdžio metu kai kurie priimti nariai papildė jau veikusius skyrius, tačiau protokolų sąrašuose yra ir pasikartojančių pavardžių)³⁷ (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. „Ryto“ draugijos skyrių kūrimas kaimuose 1939 m. vasarą
(sudaryta remiantis LMAVB RS F 67 – 264/5 medžiaga)

Eil. nr.	„Ryto“ draugijos valdybos posėdžio data	Protokolo numeris	Įkurtų „Ryto“ draugijos skyrių skaičius	Vietovių pavadinimai	Įstojusių į „Ryto“ draugiją narių skaičius
1.	1939 06 24	266	9	Vilniaus miestas	10
2.				Guntauninkų k.	10
3.				Pošalčių k.	24
4.				Pirčiupių k.	11
5.				Papiškių k.	10
6.				Senųjų Naniškių k.	14
7.				Urkionių k.	11
8.				Rudnios k. (Vilniaus-Trakų apskr.)	6
9.				Švenčionėlių miestas	23
10.	1939 06 27	267	3	Kapiniškių sodžius	18
				Pošalčių sodžius	24*
11.				Miežionėlių sodžius	32
12.	1939 07 08	268	14	Geniūnų k.	10
13.				Gaurelių k.	11
14.				Daržininkų k.	41
15.				Krokšlio k.	10
16.				Kuršių k.	46
17.				Randamonių k.	15
18.				Margonių k.	12
19.				Veikūnų ir Vėjinės I, II k.	12
20.				Vidugirių k.	10
21.				Vigonių k.	14
22.				Voriškių k.	14
23.				Senųjų Ramonų k.	11
24.				Grybų k.	11
25.				Juodiškių k.	13
26.	1939 07 13	269	1	Dubičių k.	17
27.	1939 07 16	270	12	Žagarių k.	10
28.				Rašacių k.	10
29.				Dzegciorių k.	12
30.				Stankūnų k.	10

31.				Vidugirių Būdos k.	10
32.				Vaičiuliškės k.	15
33.				Musteikos k.	14
34.				Pavalakės k.	19
35.				Noškūnų k.	10
36.				Aradnykų k.	10
37.				Burbiškių k.	10
38.				Bubelių k.	10
39.	1939 07 19	271		Mielagėnų k.	14
40.				Krūminių k.	24
41.	1939 07 20	272	10	Kreivėnų k.	9
42.				Punsko k.	10
43.				Vaitakiemio k.	10
44.				Šlynakiemio k.	10
45.				Trakiškių k.	10
46.				Ožkinių k.	10
47.				Navinykų k.	14
48.				Kampuočių k.	12
49.				Vėlionių k.	10
50.				Dotenėnų k.	10
51.	1939 07 24	273	5	Drucminių k.	20
52.				Piliaikalnio k.	13
53.				Svylionių k.	33
54.				Mištūnų k.	16
55.				Strėžiūnų k.	13
56.	1939 07 28	274	14	Viečiūnų k.	10
57.				Zabarninkų k.	12
58.				Zervynų k.	14
59.				Ratnyčios k.	10
60.				Pamerkio k.	10
61.				Pelesos k.	16
62.				Klevų k.	10
63.				Lumbių k.	10
64.				Neravų k.	10
65.				Antalgės k.	14
66.				Bieniūnų k.	11
67.				Barčių k.	10
				Kapiniškių k.	14**
68.				Krivilių k.	17
69.	1939 08 04	275	8	Klaišių k.	14
70.				Novosiolkų k.	12
71.				Paditvio k.	14
72.				Senųjų Druskininkų k.	11
73.				Stašionių k.	11

74.				Kalviškių k.	10
75.				Pavainikių k.	12
76.				Kargaudų k.	12
77.	1939 08 10	276	11	Navasėdų k.	15
78.				Radziūčių k.	39
79.				Cesliukiškių k.	11
80.				Vydenių k.	14
81.				Kašėtų k.	12
82.				Šalčinių k.	10
83.				Valinčių k.	10
84.				Budvydonių k.	12
85.				Sklodonių k.	17
86.				Dieveniškių mstl.	13
87.				Kozulių k.	12
88.	1939 08 16	277	32	Rubežankos ir Naujasėdės k.	10
89.				Dubinių k.	11
90.				Rėkučių k.	11
91.				Knystuškių k.	10
92.				Kruklių k.	19
				Rudnios k.	12**
93.				Rimdžiūnų k.	14
94.				Marcinkonių mstl.	10
95.				Petrių k.	10
96.				Galčiūnų k.	23
97.				Gaigalų k.	12
98.				Miciūnų k.	17
99.				Miliūnų k.	11
100.				Rimašių k.	16
101.				Leliušių k.	10
102.				Vaičiuliškės k.	1
				Krivilių k.	3**
				Kapiniškių k.	6*
				Gaurelių k.	13***
				Geniūnų k.	9***
				Guntauninkų k.	3***
				Rudnios k.	4**
				Pirčiupių k.	5**
				S. Naniškių k.	3**
				Miežionėlių k.	11***
				Klevų k.	4**
				Pavainikių k.	2**
				Pavalakės k.	7**
				Krokšlio k.	1**
				Veikūnų k.	9**

				Švenčionėlių mstl.	12**
103.				Svylionių k.	18**
Iš viso			103 skyriai		Apie 1500

Paaškinimai:

* – tas pats skyrius su antrą kartą protokole įrašytomis tomis pačiomis pavardėmis.

** – tas pats skyrius, protokole įrašytos ankstesniuose protokoluose minimos pavardės, tačiau yra ir naujų asmenų.

*** – jau anksčiau įregistruoto „Ryto“ skyriaus kaimo sąrašė – priimti nauji asmenys.

1939 m. birželio 27 d. posėdyje³⁸ nutarta įvesti atskirus asmens lapelius narių registracijai (projektą parengė kun. K. Čibiras). Be to, iš „Ryto“ draugijos esamo narių sąrašo išbraukti 8 nariai (vieni mirę, kiti išvykę į užsienį, dar kiti, – seniai nebemokantys mokesčio, – išstojo patys). Liepos 8 d. įkurtų skyrių veiklos sunkumus detalizavo kun. K. Čibiras ir pasiūlė įvesti „Ryto“ draugijos nario pažymėjimą³⁹.

Duomenys apie „Ryto“ draugijų skyrių steigiamuosius susirinkimus 1939 m. pateikti 3 lentelėje. Spartus naujų „Ryto“ draugijos skyrių kūrimasis rodo, kad žmonės buvo išsiilgę lietuviško rašto, savo kultūros, tradicijų ir papročių. Matyti, jog apie vienoje ar kitoje vietovėje įvykusį steigiamąjį „Ryto“ draugijos skyriaus susirinkimą buvo informuojama storastija, turėjusi patvirtinti įsteigtą skyrių ar dėl tam tikrų priežasčių jo nepatvirtinti.

Toks spartus skyrių kūrimasis buvo svarbus akstinas oficialiai pripažinti „Ryto“ draugijos veiklą.

3 lentelė. „Ryto“ draugijų skyrių steigiamieji susirinkimai 1939 m.

(sudaryta remiantis LMAVB RS F 67 – 264/3. L. 86 – 86 a. p.)

Eil. nr.	Vietovės pavadinimas	Valsčius	Steigiamojo susirinkimo data	Pranešimo storastijai data
1.	Antalgė	Rimšė	Rugpjūčio 5 d.	
2.	Dieveniškės		Rugpjūčio 20 d.	
3.	Duotėnai	Švenčionys		Rugpjūčio 1 d.
4.	Dubičiai	Užbalis (?)	Liepos 16 d.	
5.	Dzegcioriai	Valkininkai	Liepos 25 d.	
6.	Gaigalai	Gervėčiai	Rugpjūčio 20 d.	
7.	Galčiūnai	Gervėčiai	Rugpjūčio 27 d.	
8.	Gaureliai	Kaltanėnai	Rugpjūčio 13 d.	
9.	Geniūnai	Valkininkai	Liepos 23 d.	
10.	Grybai	Švenčionys	Liepos 23 d.	Rugpjūčio 1 d.
11.	Guntauninkai	Tverečius	Liepos 9 d.	Liepos 10 d.
12.	Juodiškės	Švenčionys		Rugpjūčio 4 d.
13.	Kampuočiai	Seinai	Liepos 30 d.	
14.	Kapiniškiai	Marcinkonys	Rugpjūčio 13 d.	
15.	Kaziuliai	Dieveniškės	Rugpjūčio 13 d.	
16.	Klevai	Krasnapolis	Rugpjūčio 13 d.	

17.	Kreivėnai	Andrejavas	Liepos 24 d.	
18.	Krokšlys	Varėna	Liepos 23 d.	
19.	Margionys	Marcinkonys	Liepos 28 d.	Liepos 29 d.
20.	Mielagėnai		Liepos 23 d.	Rugpjūčio 1 d.
21.	Miciūnai	Gervėčiai	Rugpjūčio 27 d.	
22.	Miežionėliai	Švenčionys	Liepos 2 d.	Liepos 15 d.
23.	Senosios Naniškės	Valkininkai	Liepos 9 d.	Liepos 13 d.
24.	Navinykai	Krasnavas	Liepos 26 d.	
25.	Noškūnai	Varėna	Liepos 23 d.	
26.	Papiškės	Valkininkai	Liepos 2 d.	
27.	Pošalčiai	Valkininkai	Liepos 9 d.	Liepos 13 d.
28.	Pavainikės	Varėna	Rugpjūčio 18 d.	Rugpjūčio 22 d.
29.	Pavalakė	Rodūnia	Liepos 30 d.	Rugpjūčio 2 d.
30.	Piliakalnis	Rodūnia	Liepos 30 d.	
31.	Senieji Ramonai	Andrejavas	Liepos 21 d.	
32.	Rudnia	Varėna	Liepos 9 d.	Liepos 12 d.
33.	Svylionys	Adutiškis	Rugpjūčio 5 d.	
34.	Šaltiniai	Dieveniškės	Rugpjūčio 19 d.	
35.	Šlynakiemis	Seivai	Liepos 30 d.	
36.	Švenčionėliai		Liepos 2 d.	Liepos 17 d.
37.	Vaičiuliškė	Andrejavas	Liepos 23 d.	
38.	Vaitakiemis	Seivai	Liepos 23 d.	
39.	Vėjinė	Kaltanėnai	Liepos 23 d.	Rugpjūčio 4 d.
40.	Voriškės	Valkininkai	Liepos 23 d.	

2.4. „Ryto“ draugijos veiklos oficialus patvirtinimas

1939 m. gruodžio 15 d. centro valdybos posėdyje kun. K. Čibiras, negalėdamas jame dalyvauti, pateikė raštišką to laikmečio ir „Ryto“ padėties apžvalgą, kurią perskaitė sekretorius kun. K. Pukėnas (dokumentas publikuojamas pirmąsyk):

Beužsinešantį po uždarymo Ryto draugijos veikimą sustabdė kilęs š. m. rugsėjo 1 d. karas tarp Lenkijos ir Vokietijos, ir rugsėjo 17 d. tarp Rusijos ir Lenkijos. Per karą suiro gyvenimas: vyrus sumobilizavo, atsirado namie daugiau ūkio ir valstybės darbo, sutriko susisiekimas, be to, draugijoms buvo uždrausta rodyti veiklumą. Skyrių organizavimai sustojo. Buvo organizuojama per 100 skyrių, buvusi vyriausybė juos iki paskutinių karo įvykių traktavo nepalankiai, drausdama atidaryti dėl tokių mažmožių, kaip pav. kad valdybose yra narių iš buvusios Šv. Kazimiero draugijos narių, kad nesą garantijų iš valdybų sąstato, jog viešasis saugumas, ramybė ir tvarka nebus ardomi ir t. t.

Skyrių nė vienas nebuvo pradėjęs veikti, nes tik nežymiai jų daliai buvo išėjęs įsiteisinimo terminas ir tai paskutinėmis prieš karą dienomis.

Bolševikų kariuomenei įžygiavus į Vilnių, draugija tiesa, užsiregistravo, bet veikti neturėjo jokių sąlygų, priešingai, buvo pagrindo laukti greito jos likvidavimo.

Lietuvos kariuomenei spalio 28 d. išvadavus Vilniaus miestą ir kraštą, švietimo darbas nuėjo kitais keliais ir daug Ryto dirbto darbo atiteko valstybei. Karo būklė, gyvenimo reorganizavimas, darbininkų perėjimas į valstybinę tarnybą, registravimo formalumai ir lėšų klausimas sukėlė tiek keblumų, kad draugija veikti nepradėjo.

Senieji Ryto darbininkai nuo lapkričio 1 d. visi paleisti nuo tarnybos. Vytauto Didžiojo gimnazija išsilaisvino iš priklausomybės Rytui, tapdama valstybine gimnazija, nė vienas iš organizuojamų vasarą skyrių neatsiliepė noris pradėti darbą, daugumą narių reikia laikyti nustojus būti nariais dėl išsiblašymo jau dėl to, kad liko anapus sienos.

Naujas Vilniaus krašte padalijimas tarp Lietuvos ir SSSR labai skaudus Rytui, nes jis netenka žymios dalies (2/3) savo veikimo teritorijos ir daugelio labai judrių narių, netenka žmonių, su kuriais ir kuriems ilgus metus Rytas dirbo ir aukojosi.

Š. m. lapkričio 13 d. pranešta Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui apie draugijos buvimą, ligšiolinę veiklą, turtą ir sąskaitą.

Š. m. lapkričio 18 d. paprašyta Švietimo Ministerijos Įgaliotinio perleisti b. Vilniaus seminarijėlę darželiuotėms ruošti. Šio mėnesio viduryje Ryto pirmininkas kalbėjosi su Švietimo Ministerijos atstovu dir. Sobliu, kuris žadėjo padėti laikyti skaityklas.⁴⁰

Nustatytas delegatų, siunčiamų skyrių organizuojamoms savaitėms, skaičius (po vieną, o gausiems, per 30 narių turintiems skyriams – dar po vieną).

Kalbėta apie draugijos veiklos kryptis: skyrių, skaityklų organizavimą, paskaitas, kursus suaugusiesiems, darželiuotėjų lavinimą.

Aptartas skolos klausimas: draugija skolinga Lenkų ūkio bankui (Bance Gospodarstwa Krajowego) 60 000 zł su užaugusiais procentais. Jei šios, lenkų smurtu užtrauktos skolos nebus galima likviduoti koku nors būdu, nuspręsta kreiptis į teismą ir prašyti advokatą Juknevičių vesti teisinę bylą. Nutarta parengti sąmatą ir prašyti vyriausybę duoti lėšų.

Dėl suvalstybintos Vytauto Didžiojo gimnazijos kreiptasi į Švietimo ministeriją, nes „Rytas“ apie tai jokio rašto negavo, sužinojo tik iš spaudos. Švietimo ministerija, gavusi „Ryto“ raštą, kreipėsi į gimnazijos direktiją, reikalaujama sudaryti turto sąrašą buvusioje gimnazijoje. Gimnazijos direktija prašė „Rytą“ atsiųsti savo atstovą, kad būtų galima bendrai sudaryti sąrašą. „Kadangi neaišku ar Ministerija nori nusavinti ar išnuomoti šį turtą, nuspręsta tuo tarpu nesiųsti draugijos delegato“ ir šią padėtį ištirti Ministerijoje⁴¹.

Nutarta artimiausiu laiku sušaukti visuotinį narių susirinkimą. Protokole pateikta ir 1940–1941 m. sąmata⁴².

2.5. „Ryto“ įsitvirtinimas 1939 m. pabaigoje ir finansiniai sunkumai

1939 m. gruodžio 15 d. posėdyje „Ryto“ draugijos valdyba svarstė statuto pritaikymą pasikeitusiomis sąlygomis ir jo užregistravimą pagal naujus Lietuvos įstatymų reikalavimus (įstatuose pakeistas veikimo laikotarpis ir įrašyta pastaba apie globojamus 14–18 metų narius)⁴³.

1939 m. gruodžio 16 d. kun. K. Pukėnas „Ryto“ draugijos steigėjų vardu kreipėsi į vidaus reikalų ministrą, prašydamas leidimo draugijai dirbti, motyvuodamas tuo, kad „Ryto“ draugija įkurta prieškariniais laikais, lenkų okupacijos laiku švietė ir sąmonino Vilniaus krašto gyventojus tautiškoj dvasioj. Atgavus laisvę kreipiamės jau pas savo vyriausybę leisti mūsų Draugijai ir toliau veikti mūsų Tėvynės labui⁴⁴.

Kartu su įstatais, kurių pabaigoje adresai, parašai ir pavardės asmenų (pasirašė kun. Kazimieras Pukėnas, Vincas Budrevičius, kun. Pranciškus Bieliauskas, Ignotas Budreika, Romualdas Bagdonas, Augustinas Burokas, Juozas Maceika, Leonas Golubickas, Jonas Šimukonis, Antanas Stancelis, Antanas Juknevičius, kun. Edmundas Basys)⁴⁵, siekiančių atkurti „Ryto“ draugiją (parašai patvirtinti Vilniaus notaro Juozo Platakio, 1939 m. gruodžio 16 d. rejestro Nr. 539)⁴⁶, įteiktas ir kreipimasis.

Kreipimosi tekstas:

Mes, žemiau pasirašę, šiuo prašome įregistruoti Lietuvių švietimo „Ryto“ draugiją, kurios Įstatus 3 egz. pridedame.

„Ryto“ draugija įsteigta Vilniaus kraštui šviesti dar 1913 m. Rusų, vokiečių ir lenkų okupacijos laikais ji laikė pradžios ir vidurines mokyklas, o paskutiniaisiais lenkų viešpatavimo metais – skaityklas. Tuo darbu ji nori ir toliau verstis.

Mes visi pasirašę atitinkame visus Draugijų įstatymo 7 str. numatytus reikalavimus. Savo įgaliotiniu draugijos registracijos reikalams skiriame kun. Krištapą Čibirą, jam duodame teisę keisti mūsų pasirašytus Įstatus, jei tai būtų reikalinga registracijos sumetimais⁴⁷.

Tačiau 1940 m. sausio 9 d. raštu Nr. 682, kurį pasirašė Lietuvos Respublikos VRM Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjas D. Stankūnas bei draugijų referentas J. Kompaitis, „Ryto“ draugijos įstatai buvo sugrąžinti ir išvardytos septynios dokumentų grąžinimo priežastys⁴⁸. Atsižvelgus į pateiktas pastabas ir papildžius įstatus, jie buvo priimti ir patvirtinti.

Lietuvos Respublikos VRM Spaudos ir draugijų skyrius 1940 m. vasario 22 d. raštu Nr. 682 pranešė „Ryto“ valdybai, kad vidaus reikalų ministras 1940 m. vasario 21 d. patvirtino steigiamos Lietuvių švietimo „Rytas“ draugijos įstatus ir pagal juos leido draugijai veikti. 1940 m. vasario 22 d. „Ryto“ draugija buvo įrašyta į Draugijų registrą Nr. 9357 (dokumentą pasirašė jau minėti D. Stankūnas ir J. Kompaitis)⁴⁹. Įstatuose surašytos steigėjų pavardės (kun. Krištapas Čibiras, Vincas Budrevičius, Antanas Matulionis, Silvestras Urbonas, kun. Pranciškus Bieliauskas, Ignotas Budreika, kun. Vincentas Taškūnas, Konstantinas Stašys, adv. Antanas Jakučionis, Kazys Kriškėičukaitis, kun. Rapolas Mackevičius ir kun. Kazimieras Pukėnas) ir adresai⁵⁰. Tad „Ryto“ draugija vėl patvirtinta 1940 m. vasario 21 d., o 22 d. įrašyta į Draugijų registrą (Nr. 9357).

Būtina pažymėti, kad, rengiant statutą ir įstatus, 1939 m. gruodžio 14 d. (raštas Nr. 387) kartu buvo parengtas pareiškimas finansų ministrui Kaune, kuriame aiškinta, kokia veikla užsiima draugija nuo jos įsikūrimo prieškario laikais⁵¹. Rašyta, jog okupantai lenkai pamažu varžė veiklą, o pirmas stambus smūgis – Mokytojų seminarijos ir daugelio mokyklų uždarymas 1927 m., paskatinęs tolesnį „Ryto“ padalinių uždarymą. 1938 m. sausio 29 d. sustabdžiusi „Ryto“ veiklą – uždariusi centrą – lenkų administracija draugijos turtą paėmė savo žinion. Lenkams itin rūpėjo „Ryto“ namai Antakalnio g. 6, tad paskirti

lenkų kuratoriai juos įskolino bankui „Gospodarstwa Krajowego“ (60 000 zł). Nors „Ryto“ draugijos valdyba šį poelgį užprotestavo ir bylą padavė į teismą, bet iki pat Lenkijos žlugimo ji nebuvo svarstyta. Tad 1939 m. gegužės 20 d., kai „Rytas“ grįžo tikriesiems šeiminkams, lenkų administracija skolos klausimo neleido kelti. Valdyba nepasitenkinimą galėjo pareikšti tik žodžiu. Lenkų kuratoriai nesutiko atsiskaityti. „Kadangi ši paskola buvo užtraukta lenkų okupantų neteisėtu keliu, kadangi šios paskolos „Rytas“ niekuomet nepripažino ir kadangi ši skola yra smurto ir persekiojimų vaisius, „Ryto“ valdyba maloniai prašo Poną Ministrą išbraukti viršminėtą skolą su visais nuošimčiais“, – baigia raštą už pirmininką kun. K. Čibirą pasirašęs kun. K. Pukėnas⁵².

2.6. „Ryto“ draugija 1940 m.

1940 m. kovo 8 d. vykusiame visuotiniame susirinkime pirmininkas kun. K. Čibiras apžvelgė draugijos veiklą 1939 m. birželio 25 d. – 1940 m. kovo 8 d. laikotarpiu⁵³. Pažymėjo, kad draugijai teko susidurti su lenkų, rusų valdžiomis ir pagaliau 1939 m. spalio 28 d. sulaukti savo vyriausybės ir pritaikyti įstatus prie jos reikalavimų. „Laikotarpis pilnas nerimo, karo suirutės, visokių aimanų. Lenkams valdant buvo imtasi kaimuose steigti skyrius, jų buvo suorganizuota per 100, bet jų legalizacijai užtrukus, kilo karas ir jie savo veikla nepasireiškė. Lenkų vyriausybė nepalankiai traktavo skyrių steigimą: jei į skyriaus valdybą įeidavo žmonės, kurie anksčiau buvo Šv. Kazimiero skyrių valdybose, netvirtindavo skyrių. Mobilizacijai ir karui prasidėjus buvo sustabdytas visų draugijų veikimas. Kita vertus, vyriškajam jaunimui nuėjus į kariuomenę, suiro kaimų gyvenimas ir neliko – kas veiktų. Rusų kariuomenei užėmus Vilnių taip pat nebuvo sąlygų veiklai. Draugija užsiregistravo ir laukė“⁵⁴, – kalbėjo kun. K. Čibiras.

Lietuvos valstybei atgavus Vilnių iš pagrindų pasikeitė gyvenimo sąlygos, tad draugijai reikėjo persitvarkyti. Ji neteko savo buvusių tarnautojų (kai kurie įstojo į valstybinę tarnybą), neteko lėšų (iš Lietuvos visuomenės įplaukdavusių lėšų neliko, o naujų šaltinių nebuvo matyti). Be to, mokyklas ir skaityklas ėmė steigti ir tvarkyti pati vyriausybė.

Po draugijos narių visuotinio susirinkimo 1940 m. kovo 12 d. centro valdybos posėdyje pasiskirstyta pareigomis⁵⁵ (žr. 1 lentelę).

Taupumo sumetimais pasiūlyta draugijos knygyną ir raštinę iš buto I aukšte perkelti į butą IV aukšte. Mokytojui V. Budrevičiui pavestas „Ryto“ narių administravimas; kun. K. Gumbaragiui – sutvarkyti draugijos knygyną; atskirti archyvinės draugijos knygas, knygas kitomis kalbomis.

1940 m. birželio 15 d. sovietų tankams užėmus Kauną ir Vilnių, Kremlius, kaip rašo Vytautas S. Vardys, pravedė sintetinę, šešias savaites trukusią revoliuciją, kuri pasibaigė rugpjūčio 3 d. formaliu Lietuvos inkorporavimu į Sovietų Sąjungą, o vėliau – įjungimu į Maskvos imperiją⁵⁶.

264/3 byloje yra 44-ios (šešių punktų) užpildytos anketos – prašymai priimti į Lietuvos švietimo draugijos „Rytas“ narius rašyti draugijos centro valdybai. 1940 m. kovo 2 d. anketas užpildė kun. Karolis Gumbaragis, advokatas Fabijonas Kemėšis, Pedagoginio instituto lektorius kun. Alfonsas Lipnickas, pedagogė Ona Narušytė, Zuzana Stašienė ir kun. Nikodemus Vaišutis⁵⁷. Kovo 4 d. – Konstantinas Stašys, kun. Juozas Vaičiūnas⁵⁸. Itin

daug anketų užpildyta kovo 8-ąją – anketas pateikė Romualdas Bagdonas, gimnazijos kapelionas kun. Edmundas Basys, kun. Pranas Bieliauskas, mokytojas Motiejus Bigelis, Petronėlė Bizokaitė, tarnautojas Vincas Budrevičius, buhalteris Ignotas Budreika, savi-valdybės valdininkas Augustinas Burokas, raštvedys Adomas Cicėnas, gydytojas Stasys Čepulis, kun. Juozas Dubietis, tarnautojas Leonas Golubrinas, mokytoja Gertrūda Gudalaitytė, notaras Stasys Jackus, advokatas Antanas Juknevičius, Konstancija Juknevičienė, „Vaidilos“ teatro vadovas Juozas Kanopka, valdininkė Genovaitė Kisielytė, „Vilniaus balso“ leidėjas Kazys Kriščiūnas, kun. Benediktas Krištaponis, buhalteris Antanas Matulionis, mokytojas Patras Mareckas, savivaldybės tarnautojas Kostas Miškinis, tarnautoja Barbora Motiejūnaitė, mokytojas Jonas Naujelis, kun. Juozas Panavas, kapelionas kun. Kazimieras Pukėnas, Anelė Tastytė, mokytoja Elžbieta Rimšaitė, teismo kandidatas Antanas Vaišnius, pirklys Andriejus Žemaitis-Žmuidzinas, Marija Žmuidzinienė, bendrabučio vedėja Marija Žukauskaitė⁵⁹. Kovo 16 d. anketą užpildė mokytojas Adomas Butrimas, o 21 d. – mokytojas Feliksas Milis (Molis)⁶⁰.

Galima manyti, kad šis anketų pildymas buvo papildomas, nes toje pačioje byloje esančiuose sąrašuose ne vieno asmens nurodytas įstojimo į draugiją laikas – 1938 m. gruodžio 11 d.⁶¹.

Pareigybės, minimos anketose, liudija asmenų, turėjusių įvairią profesiją, norą dirbti švietimo srityje Vilnijos krašte, o tai, jog iš 44-ių anketų užpildžiusių asmenų buvo 10 dvasininkų, paneigia teiginį, esą „Rytas“ buvo „grynai klerikalinė“ organizacija.

Paskutinis valdybos posėdis. Nors carinės Rusijos, vokiečių ir lenkų okupacinė valdžia varžė ir netgi buvo sustabdžiusi draugijos „Rytas“ veiklą, draugija, reikia manyti, vis dėlto tikėjosi galėsianti koku nors būdu tęsti veiklą. Tai liudija ir „Ryto“ draugijos fonde esantis svarbus dokumentas – 1940 m. liepos 6 d. vykusio posėdžio protokolas⁶². Posėdyje nedalyvavo tik kun. K. Gumbaragis – žr. 1 lentelę. Valdybos nariai svarstė 12 klausimų, be to, labai plačiai bei detalai buvo apžvelgta tuometė „Ryto“ draugijos padėtis, planai ir kliuviniai. Pravartu nuodugniau aptarti paskutinį nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos švietimo draugijos „Rytas“ posėdį, nes tai vienintelis šaltinis, kuriame plačiai apžvelgta to meto „Ryto“ politinė, ekonominė padėtis, pastangos sustiprinti „Ryto“ draugiją ir plėsti jos veiklą, nors tos pastangos ir nedavė laukiamų rezultatų.

Pirmininkas K. Čibiras pranešė, kad Lietuvos teismai atidavė draugijos kasos knygas ir dokumentus, kuriuos buvo paėmusi lenkų vyriausybė draugijos persekiojimo ir uždarymo metu.

Visas draugijos turtas perkeltas į naujas patalpas IV aukšte. Knygų katalogai, sudaryti prieš uždarant „Rytą“, neteko aktualumo, o naujiems sudaryti stigo lėšų. Knygų daug, o kraustantis iš patalpos į patalpą ir lenkams darant revizijas jos sumaišytos. Per trumpą laiką atrinktos tinkamos skaitykloms, bet nėra sukataloguotos.

Draugijos centro valdybos sekretorius rūpinosi „Ryto“ archyvu. Iki minėto posėdžio per trumpą laiką gauta daug prašymų (buvusių tarnautojų ir Mokytojų seminarijos auklėtinių) dėl pažymėjimų apie tarnybos laiką. Pažymėjimai buvo reikalingi švietimo įstaigoms (siekiant nustatyti tarnybos laiką ar tarnautojo cenzą) ir dalyti dovanai.

Draugijos namuose suremontuoti du butai (namas per rudens suirutę buvo apleistas senųjų nuomininkų ir išnuomotas naujiems gyventojams). Mokslo draugija už

nuomojamas patalpas nuomos nemokėjo jau nuo praėjusių metų rudens, taip pat nemokėjo iš kuratorių laikų (lenkų okupacinės valdžios laikotarpio) užsilikusios skolos – aiškinosi neturinti lėšų. Skolingas už nuomą buvo ir dailininkas Rapolas Jakimavičius (1893 10 20 – 1961 02 19), nes ilgą laiką neturėjo jokių pajamų.

Dėl lenkų bankui kuratoriaus paliktos hipotetinės 60 000 zl skolos K. Čibiras raštu, o vėliau ir asmeniškai kreipėsi į Finansų ministeriją, bet per pasikalbėjimus paaiškėjo, kad Finansų ministerija nesijaučia galinti skolą anuliuoti ir siūlo teismo procedūrą. Tačiau bylai iškelti reikia didelių sumų advokatui, pačiam teismui, skaičiuojant procentus nuo ginčijamos sumos, o draugijos kasa tuščia. Tad šis klausimas paliktas atviras.

Draugija, siekdama plėtoti veiklą, tikėjosi dvasininkijos pagalbos. Ketindama steigti skaityklas, kreipėsi raštu į lietuviškų parapijų klebonus, prašydama juos savo parapijoje suorganizuoti skyrius, skaityklas. Ieškant šiam darbui lėšų, 1940 m. balandžio 14 d. Vyriausybės įgaliotiniui ministrui Kaziui Bizauskui (1893 02 14 – 1941 06 26) buvo įteiktas motyvuotas prašymas ir sąmata.

Dėl subsidijų „Ryto“ skaitykloms du kartus kreiptasi į Švietimo ministeriją, bet ten paaiškinta, kad ministerija pati nebaigė organizuoti savo skaityklų ir neturi laisvų lėšų, tad „Ryto“ draugija šįmet lėšų negaus.

1940 m. birželio 7 d. sudarytas „Ryto“ draugijai priklausiusios Vytauto Didžiojo gimnazijos kilnojamojo turto ir knygyno perdavimo–priėmimo aktas. Gimnazijos direktoriaus sudaryta komisija įvertino visą perduodamą turtą, sudarė jo sąrašą. Gimnazijos inventorių įvertintas 26 465,65 Lt, knygnas – 9849,30 Lt, iš viso 36 314 Lt 95 ct.

Gautas raštas iš Vilniaus m. viršininko, kad draugijos veikla sustabdoma ir iki liepos 8 d. dėl tolesnės veiklos reikia įteikti Vidaus ministerijai prašymą. Informuojama, jog toks prašymas išsiųstas jau liepos 3 d.

Iš II mokesčių inspekcijos draugija gavo įsakymą sumokėti 938 Lt 40 ct mokesčio. Valdyba nutarė dalį mokesčių, t. y. 469 Lt 20 ct, sumokėti ir siųsti prašymą, kad mokestis draugijai būtų sumažintas.

Nutarta prašyti Švietimo ministerijos, kad sumokėtų draugijai sumą, priklausančią už perduotą Vytauto Didžiojo gimnazijai kilnojamąjį turtą. Gautus pinigus panaudoti skolai, likusiai iš kuratelės laikų, panaikinti.

Paskutiniame posėdyje į draugiją buvo priimti du nariai: Adomas Butrimas ir Feliksas Milis (Molis).

Tačiau visą planuotą „Ryto“, kaip ir kitų katalikiškų organizacijų Lietuvoje, veiklą radikaliai pakeitė 1940 m. vasarą prasidėjusi krašto sovietizacija. 1940 m. padėti Lietuvoje yra nagrinėję dr. Arūnas Streikus, Vytautas S. Vardys⁶³, tad galima remtis jų teiginiais. 1940 m. birželio 26 d. Liaudies vyriausybė nutarė vienašališkai nutraukti Lietuvos Respublikos ir Vatikano pasirašytą konkordatą (1927 m.), saugojusį nuo nepagrįsto pasaulietinės valdžios kišimosi į Bažnyčios reikalus. Birželio 27 d. neteisėtomis paskelbtos visos religinės organizacijos, tą pačią dieną Švietimo ministerija išbraukė iš mokyklinių programų bet kokį tikybos dėstymą, mokyklose uždraudė maldas ir religinius simbolius, atleido mokyklų kapelionus (vėliau atleisti ir kitų institucijų kapelionai – panaikintas jų statusas). Lietuvos komunistų partija 1940 m. birželio 29 d. pareikalavo atskirti Bažnyčią nuo valstybės, uždarytas VDU Teologijos-filosofijos fakultetas (liepos 16-ąją sustabdyta jo veikla,

o rugpjūčio 19 d. atleista visa fakulteto profesūra, be naujo darbo garantijos), uždrausta religinių organizacijų veikla – Bažnyčia buvo beveik visiškai išstumta iš viešojo gyvenimo.

Lietuvių švietimo draugija „Rytas“, 1939 m. gegužės 20 d. panaikinus veiklos draudimą, pasikeitus politinei situacijai, vėl patvirtinta 1940 m. vasario 21 d. (22 d. įrašyta į Draugijų registrą), galėjo veikti tik kelis mėnesius – sovietinei valdžiai, kovojusiai prieš Bažnyčią, religinio pobūdžio organizacijos kėlė pavojų. Prie jų buvo priskirtas ir „Rytas“, todėl draugiją reikėjo sunaikinti – uždrausti veiklą.

Išvados

Lietuvių švietimo draugija „Rytas“, veikusi Vilnijos krašte, prasmingai įsiliejo į Lietuvoje jau veikusių „Žiburio“ (Suvalkijoje) ir „Saulės“ (Aukštaitijoje) draugijų veiklą. Draugijos atliko didžiulį darbą tautos švietimo, religinio ir tautinio sąmoninimo procese. Lietuvių švietimo draugijos tapo svarbiais lietuvių katalikiškąjį intelektualinį sąjungą vienijančiais centrais.

Nuo pat „Ryto“ įsikūrimo (1913 m. sausio 31 d.) įvairios okupacinės valdžios ribojo draugijos veiklą. Ypač aktyviai veikė lenkų okupantai: uždarinėjo mokyklas, bibliotekas-skaityklas, mokymo kursus, pedagogams kliudė dirbti mokyklose. „Ryto“ veikla nuo pat pradžių buvo prieštaravimo, o vėliau ir neapykantos objektas.

Vilniaus miesto storastija 1938 m. sausio 29 d. sustabdė „Ryto“ draugijos veiklą, o po mėnesio, 1938 m. vasario 28 d., Vilniaus vaivadija ją uždarė – tai šio lenkų valdžios laipsniškai naikinto lietuviybės židinio galutinis rezultatas.

„Ryto“ valdybos narių politinį išvalgumą, savo egzistencinės padėties numatymą liudija jų sumanumas – draugijos turimos knygos, archeologiniai rinkiniai, archyvinė medžiaga ir inventorius buvo padovanoti Lietuvių mokslo draugijai.

Sustabdžius „Ryto“ draugijos veiklą, jos valdyba 1938 m. kovo 14 d. dėl pateiktų priekaištų nepagrįstumo raštu kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją, tačiau atsakymo į raštą-skundą sulaukė tik 1939 m. birželio 6 d. „Ryto“ draugijos centro valdybos pastangomis 1939 m. gegužės 20 d. „Ryto“ veiklos draudimas panaikinamas, o birželio 6 d. perduotas (sugražintas), bet jau su didelėmis skolomis, draugijai priklausęs turtas.

Nuo 1939 m. vidurio prasideda paskutinis prieškarįje veikusios „Ryto“ draugijos laikotarpis, kuris tęsiasi iki 1940 m. vasaros – tada „Rytą“ sunaikino sovietų okupacinė valdžia. Šios paskutinės prieškarįje veikusios „Ryto“ draugijos valdybą sudarė kun. K. Čibiras (pirmininkas), dr. M. Šikšnys (vicepirmininkas), V. Budrevičius (įždininkas), kun. K. Pukėnas (sekretorius) bei valdybos nariai: K. Stašys, A. Juknevičius ir R. Mackevičius (Mackonis).

Atsikūrusioji „Ryto“ draugija, nors ją itin neigiamai paveikė Vilnijos krašto padalijimas, pradėjo intensyvią veiklą burdama lietuvius, siekdama sudaryti sąlygas lietuviybės plėtrai, mokyklų kūrimui.

„Rytas“ patvirtino įvairius planus žinių sklaidai apie draugiją, skyrių, skaityklų steigimą, kursų organizavimą skyrių vadovams ir skaityklų vedėjams, darbą jaunimo auklėjimo bei švietimo srityje. Deja, prieškarįjo laikotarpiu nebuvo atlikta didesnių darbų, nebespėta įgyvendinti priimtų planų – „Ryto“ egzistencijos laikas buvo labai apribotas.

„Ryto“ draugijos indėlių į švietimo politiką, jos atliktų darbų svarbą liudija Vytauto Didžiojo gimnazijos (ją globojo draugija) ir dalies skaityklų suvalstybinimas.

Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ atlikti darbai Vilnijos krašte, puoselėjant lietuviybę, plėtojant švietimą ir kultūrinį gyvenimą, skatino saugoti šį kraštą nuo nutautinimo.

NUORODOS

- ¹ Prie dvasininkų pavardės rašomos trys ar keturios datos: gimimo, išventinimo į kunigus ir mirties (jei vyskupas – dar ir konsekracijos data).
- ² *Pauliukonis P.* Tėvynės sargas // Lietuvių enciklopedija. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla. 1964. T. 31. P. 121.
- ³ „**Žiburio**“ draugija – pirmoji Lietuvoje legalizuota draugija Užnemunėje. Būsimojo Telšių vyskupo Justino Staugaičio (1866 11 04 – 1890 06 24 – 1926 04 05 – 1943 07 08) iniciatyva 1906 m. sausio 6 d. Marijampolėje įvyko steigiamasis susirinkimas. Kunigas parašė draugijos, pavadintos „Žiburiu“, įstatus, kuriuose aiškiai pabrėžtas katalikiškas lietuviškos draugijos pobūdis. Per steigiamąjį susirinkimą į draugiją įsirašė 86 nariai. Reikalaujant draugiją uždaryti, katalikai kreipėsi į gubernatorių ir 1906 m. gegužės 28 d. buvo užregistruoti „Žiburio“ įstatai, be to, išsirūpintas leidimas mokyklai ir vakariniams kursams. „Žiburio“ draugijos pirmininku išrinktas J. Staugaitis, jis šias pareigas ėjo apie pusę metų, kol iš Marijampolės išvyko į Lekėčius ten kurti naujos parapijos.
„Žiburio“ draugija buvo įkurta kaip atsvara pirmievių „Šviesos“ draugijai (1905–1908), kuri pirmoji pradėjo steigti mokyklas, tačiau į jas neįsileisdavo dvasininkų.
„Žiburio“ draugijos įstatai leido jai veikti visoje Suvalkijoje. Tad parapijose veikiai kūrėsi skyriai (iki karo jų buvo 53). Daugelis skyrių turėjo lietuviškas pradžios mokyklas, senelių prieglaudas, knygynus.
„Žiburys“ pirmas Lietuvoje įsteigė 4 klasių mergaičių progimnaziją, kurioje pamokos vyko lietuvių kalba. Mokyklos direktoriaus pareigas ėjo kun. Motiejus Gustaitis (1870 02 27 – 1887 03 11 – 1927 12 23). Progimnazija turėjo internatą. Bendrabučio vedėja ir direktoriaus padėjėja kurį laiką dirbo V. Liorentaitė, vėliau pakviesta Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana (1877 03 08 – 1930 07 24), dirbusi iki Pirmojo pasaulinio karo.
- ⁴ „**Saulės**“ draugija įkurta Kaune 1906 m. rugpjūčio 7 d. kun. K. Olšausko, P. Januševičiaus ir kitų pastangomis. Draugija veikė Kauno gubernijoje. Ginčai dėl privačių mokyklų paaštrėjo 1929 m. suvalstybinus kai kurias mokyklas.
- ⁵ „**Ryto**“ draugija – tai Vilniaus miesto ir Vilniaus krašto Lietuvių švietimo draugija „Rytas“ (toliau vartojamas trumpinys „Ryto“ draugija), su pertrauka veikusi 1913–1940 m.
- ⁶ „**Draugija**“ – mokslo, literatūros ir politikos žurnalas – buvo leidžiamas 1907–1940 m. (ėjo 1907–1914; 1919–1933 ir 1937–1940). Nuo 1938 m. „Draugija“ – religijos ir kultūros dvisavaitinis žurnalas. Iki 1923 m. (išleisti 28 tomai) jis spausdintas Saliamono Banaičio spaustuvėje. Leido Šv. Kazimiero draugija. Teologijos-filosofijos fakultetui ją pasirinkus savo organu nuo 1923 m. pradėdama nauja serija (nuo T. 1). Prie „Draugijos“ įvairiu metu leisti priedai: „Ateitis“ (jos priedas „Žiedai – Mūsų tautinės tvėrybos“ – išleisti 2 nr.); „Mokytojas“ – išleista 12 numerių; „Bažnyčios vadų žodis“ – 1939 ir 1940 m.; „Gyvojo žodžio tarnyboje“ (1940 m. – 9 numeriai). Žurnale bendradarbiavo per 150 autorių. „Buvo aptariami literatūros, mokslo, politikos reikalai, bažnyčios ir teologijos dalykai, nagrinėjami literatūros kritikos, kultūros ir visuomenės gyvenimo klausimai, spausdinamos recenzijos, poezijos ir prozos kūriniai.“ (<http://www.literatura.lt/enciklopedija/>. Žiūrėta 2013-01-10)
- ⁷ *Vieštautas P.* Lietuvių švietimo draugija „Rytas“. Vilnius: „Vilniaus varpo“ leidinys Nr. 2. 1927.
- ⁸ *Šikšnys M.* Kunigas Petras Kraujalis – „Ryto“ draugijos pirmininkas // Kunigas Petras Kraujalis. Vilnius: Vilniaus lietuvių švietimo „Rytas“ draugija. 1937. P. 41–55.
- ⁹ *Kuzmaitė J.* Vilniaus „Ryto“ lietuvių švietimo draugija // Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos. Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius: Mokslas. 1975. P. 119–151.

- ¹⁰ *Vasiliauskienė A., Kareniauskaitė R., Zalogienė J., Zaloga E.* „Ryto“ veiklos atspindžiai periodikoje: kunigas Mečislovas Reinys // Vilniaus kultūrinis gyvenimas: draugijų reikšmė 1900–1945 / sud. A. Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 2008. P. 188–213.
- ¹¹ *Bruzgys A.* Aš – mano žmogus. Morkus. Ryto draugijai – 100 metų: Morkaus Bruzgio (Bruzg, Bruzgės) 120-tosioms metinėms 1881(85)–1943(44) paminėti. Vilnius: Rotas (leidimo metai nenurodyti).
- ¹² „Ryto“ draugijos fondas Nr. 67 (toliau – LMAVB RS F 67) // Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius.
- ¹³ Posėdžių protokolai rašyti į liniuotų (33 eilutės) lapų knygą, kurioje jie numeruoti (100). Iš jų tik 49 prirašyti (rašyta abiejose lapo pusėse, išskyrus 47 lapą). Knyga įrišta. Medžiaginė nugarėlė ir trikampiai kampučiai (dažyta vyšninės spalvos drobė). Viršelis padengtas margu kartonu. Viršelio viduryje priklijuotas mašinėle spausdintas lapas: „Lietuvių Švietimo „Ryto“ draugijos PROTOKOLŲ KNYGA. Pradėta 1936 m. kovo mėn. Baigta“ (data nenurodyta).
Priekinio viršelio viršuje, kairėje pusėje, inventorinis numeris: „Lietuvos Mokslų Akademijos BIBLIOTEKA. F 67 – 264/5“.
- ¹⁴ „Ryto“ draugijos pirmininkai: 1913 01 13 – 1915 04 14 – **dr. kun. Jonas Steponavičius** (1880 03 10 – 1906–1947 12 08); 1915 04 14 – 1915 11 08 – **Juozas Kairiūkšis** (1855 03 05 – 1937 06 14); 1915 11 08 – 1916 12 13 – **dr. kun. Mečislovas Reinys** (1884 02 03 – 1907 06 10 – 1926 04 05 – 1953 11 08); 1916 12 13 – 1918 08 30 – **Aleksandras Stulginskis** (1885 02 26 – 1969 09 22); antrą kartą pirmininko pareigoms išrinktas **kun. dr. M. Reinys** jas ėjo 1918 08 30 – 1922 06 19 iki išvykimo į Kauną. 1922 06 19 – 1933 08 14 pirmininku dirbo **kun. Petras Kraujalis** (1882 07 08 – 1907 – 1933 08 14), po jo mirties „Ryto“ draugijos pirmininku išrinktas **kun. Krištapas Čibiras** (1888 12 14 – 1914 05 31 – 1942 03 23) šias pareigas ėjo 1933 08 14 – 1938 02 28 ir 1939 05 20 – 1940 07 08. Atkūrus „Ryto“ draugiją, nuo atkūrimo pradžios – 2004 m. balandžio 3 d. – jai vadovauja **Algimantas Masaitis**.
- ¹⁵ 1938 m. sausio 13 d. posėdžio protokolas Nr. 264 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 11.
- ¹⁶ 1939 m. birželio 6 d. posėdžio protokolas Nr. 265 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 11 a. p.
- ¹⁷ 1938 m. sausio 13 d. posėdžio protokolas Nr. 264 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 11.
- ¹⁸ 1937 m. birželio 9 d. posėdžio protokolas Nr. 260 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 7 a. p.–8.
- ¹⁹ 1937 m. lapkričio 26 d. posėdžio protokolas Nr. 263 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 10 a. p.
- ²⁰ 1939 m. birželio 6 d. posėdžio protokolas Nr. 265 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 11 a. p.–12; F 67 – 264/1. L. 4.
- ²¹ 1939 m. birželio 24 d. posėdžio protokolas Nr. 266 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 13–13 a. p.
- ²² Lietuvių mokslo draugijai nuo 1939 m. sausio 11 d. buvo leista veikti kitu pavadinimu – Lietuvių mokslo mylėtojų draugija.
- ²³ 1939 m. liepos 8 d. posėdžio protokolas Nr. 268 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 17 a. p.–22.
- ²⁴ 1939 m. rugpjūčio 16 d. posėdžio protokolas Nr. 277 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 38–45 a. p.
- ²⁵ Ten pat.
- ²⁶ 1939 m. birželio 24 d. posėdžio protokolas Nr. 266 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 13 a. p.–15 a. p.
- ²⁷ 1939 m. birželio 27 d. posėdžio protokolas Nr. 267 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 16 a. p.–17 a. p.
- ²⁸ 1939 m. liepos 8 d. posėdžio protokolas Nr. 268 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 17 a. p.–22.
- ²⁹ 1939 m. liepos 13 d. posėdžio protokolas Nr. 269 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 22 a. p.
- ³⁰ 1939 m. liepos 16 d. posėdžio protokolas Nr. 270 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 23–25.
- ³¹ 1939 m. liepos 19 d. posėdžio protokolas Nr. 271 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 25 a. p.–26.
- ³² 1939 m. liepos 20 d. posėdžio protokolas Nr. 272 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 26 a. p.–28.
- ³³ 1939 m. liepos 24 d. posėdžio protokolas Nr. 273 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 28 a. p.–30.
- ³⁴ 1939 m. liepos 28 d. posėdžio protokolas Nr. 274 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 30–33.
- ³⁵ 1939 m. rugpjūčio 4 d. posėdžio protokolas Nr. 275 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 33–34 a. p.
- ³⁶ 1939 m. rugpjūčio 10 d. posėdžio protokolas Nr. 276 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 35–37 a. p.
- ³⁷ 1939 m. rugpjūčio 16 d. posėdžio protokolas Nr. 277 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 38–45 a. p.

- ³⁸ 1939 m. birželio 27 d. posėdžio protokolas Nr. 267 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 16 a. p.–17 a. p.
- ³⁹ 1939 m. liepos 8 d. posėdžio protokolas Nr. 268 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 17 a. p.–22.
- ⁴⁰ 1939 m. gruodžio 15 d. posėdžio protokolas Nr. 278 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 45–46.
- ⁴¹ 1940 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas Nr. 279 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 46 a. p.–47.
- ⁴² **Pajamos 60 000 litų** (iš namų Vilniuje – 7460 Lt; nario mokesčio – 400 Lt; aukų ir pajamų iš loterijų, vaidinimų – 1000 Lt; pašalpos iš Vyriausybės išdo – 51 140 Lt); **išlaidos 60 000 litų** (namų laikymas – 6620 Lt; reikalų vedėjui (po 300) – 3600 Lt; 10 skaityklų vedėjams (po 60) – 7200 Lt; 5 skaityklų vedėjams (po 150) – 9000 Lt; 5 skaityklų vedėjams (po 180) – 10 000 Lt; skaityklų butų nuoma (20 skaityklų po 20 Lt) – 4800 Lt; kuras, šviesa (20 x 20) – 4800 Lt; baldams – 1200 Lt; skaityklų knygoms, laikraščiams – 10 800 Lt; „Ryto“ raštinei – 480 Lt; kelionių išlaidoms – 360 Lt; nenumatytiems reikalams – 340 Lt).
- ⁴³ 1939 m. gruodžio 15 d. posėdžio protokolas Nr. 278 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 46–46 a. p.
- ⁴⁴ Ponui Vidaus Reikalų Ministrui. Ryto draugijos steigėjų Prašymas // LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 13.
- ⁴⁵ LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 41–52 (41–44, 45–48, 49–52).
- ⁴⁶ LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 41–52 (41–44, 45–48, 49–52).
- ⁴⁷ Vidaus Reikalų Ministerijai // LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 28.
- ⁴⁸ 1). Prašymas nepasirašytas 12-kos steigėjų ir neapmokėtas žyminiu mokesčiu; 2). Iš prašymo neaišku, ar Steigėjai atitinka Draugijų įstatymo 7 straipsnio (Vyr. žin. 522) reikalavimus; 3). Prašyme nenurodytas draugijos steigėjų įgaliotinis (Draugijų įstatymo 8 str.); 4). Įstatai surašyti negryna ir netaisyklinga lietuvių kalba (Taisyklių draugijų įstatymui vykdyti 8 str. Vyr. žin. 553) ir, be to, yra daug netikslumų ir neaiškių dalykų apibūdinimų; 5). Įstatų §§ 23 ir 27 p.f prieštarauja Draugijų įstatymui, nes įstatai numato narius nuo 14 metų amžiaus (nariu gali būti tik nuo 18 metų) ir paveda padaliniais daryti turtinius aktus, nors padaliniai pagal Draugijų įstatymą nėra teisiniai asmens ir neturėdami teisumo tokių aktų daryti negali; 6). Įstatų § 1 turi būti nurodytas pilnas draugijos pavadinimas; 7). Įstatų IV skyriuje per siaurai apibūdinta, kas gali būti draugijos nariu. Žr. Lietuvos Respublikos VRM Spaudos ir draugijų skyriaus 1940 m. sausio 9 d. raštas Nr. 682 // LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 12.
- ⁴⁹ Lietuvos Respublikos VRM Spaudos ir draugijų skyriaus 1940 m. vasario 22 d. raštas // LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 15.
- ⁵⁰ Lietuvių švietimo „Rytas“ draugijos Įstatai // LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 16–26.
- ⁵¹ Ponui Finansų Ministrui Kaune Pareiškimas. Gruodžio 14 d. 1939. Nr. 389 // LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 14.
- ⁵² Ten pat. LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 14.
- ⁵³ Lietuvių švietimo Ryto draugijos visuotinio susirinkimo, įvykusio 1940 metų kovo mėn. 8 dieną Vilniaus Šv. Mikalojaus b. salėje protokolas // 1940 m. kovo 8 d. visuotinis protokolas // LMAVB RS F 67 – 307/2. L. 34 a. p. – 36.
- ⁵⁴ Ten pat.
- ⁵⁵ 1940 m. kovo 12 d. posėdžio protokolas Nr. 280 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 48.
- ⁵⁶ Krikščionybė Lietuvoje / red. V. S. Vardys. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas. 1997. P. 367.
- ⁵⁷ Lietuvių švietimo Rytas draugijos valdybai pareiškimas // LMAVB RS F 67 – 264/3. L. 43–48.
- ⁵⁸ Lietuvių švietimo Rytas draugijos valdybai pareiškimas // LMAVB RS F 67 – 264/3. L. 49–50.
- ⁵⁹ Lietuvių švietimo Rytas draugijos valdybai pareiškimas // LMAVB RS F 67 – 264/3. L. 51–83.
- ⁶⁰ Lietuvių švietimo Rytas draugijos valdybai pareiškimas // LMAVB RS F 67 – 264/3. L. 84, 85.
- ⁶¹ Dokumentas neįvardytas – tai 30 asmenų pavardžių lentelė // LMAVB RS F 67 – 264/3. L. 92–92 a. p.
- ⁶² 1940 m. liepos 6 d. posėdžio protokolas Nr. 281 // LMAVB RS F 67 – 264/5. L. 48–49 a. p.
- ⁶³ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. 2002. P. 40–60; Krikščionybė Lietuvoje. Ten pat. P. 367–388.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Archyviniai šaltiniai

1. Lietuvių švietimo draugijos „Ryto“ Statutas. „Ruch“ spaustuvė. Totorių g-vė 6 (leidimo metai nenurodyti) // LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 59–70.
2. „Ryto“ draugijos fondas Nr. 67 (LMAVB RS F 67): LMAVB RS F 67 – 57/2; LMAVB RS F 67 – 264/1; 264/2; 264/3; 264/4; 264/5; LMAVB RS F 67 – 307/2 // Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius.
3. Statut Litewskiego T-wa Oświatowego „Rytas” (Poranek). Druk. „Ruch”. Wilno, Tatarska 6 // LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 55, 56, 57.
4. Statuten des Vereins „Rytas” („Morgen”) für allgemeine Fortbildung unter den Lithauern. Wilna. 1915 // LMAVB RS F 67 – 264/4. L. 87–92 ir L. 93–98.

Literatūra

1. *Eretas J.* Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje. Nuo „Tėvynės sargo“ įsteigimo (1896) iki „Naujosios Romuvos“ įkūrimo (1931) // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Roma. 1972. T. 7.
2. Krikščionybė Lietuvoje / red. V. S. Vardys. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas. 1997.
3. *Kuzmaitė J.* Vilniaus „Ryto“ lietuvių švietimo draugija // Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos. Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius: Mokslas. 1975. P. 119–151.
4. *Pauliukonis P.* Tėvynės sargas // Lietuvių enciklopedija. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla. 1964. T. 31.
5. *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. 2002.
6. *Šikšnys M.* Kunigas Petras Kraujalis – „Ryto“ draugijos pirmininkas // Kunigas Petras Kraujalis. Vilnius: Vilniaus lietuvių švietimo „Rytas“ draugija. 1937. P. 41–55.
7. *Vasiliauskienė A., Kareniauskaitė R., Zalogienė J., Zaloga E.* „Ryto“ veiklos atspindžiai periodikoje: kunigas Mečislovas Reinys // Vilniaus kultūrinis gyvenimas: draugijų reikšmė 1900–1945 / sud. A. Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 2008. P. 188–213.
8. *Vieštautas P.* Lietuvių švietimo draugija „Rytas“. Vilnius: „Vilniaus varpo“ leidinys Nr. 2. 1927.

Gauta: 2013 01 11

Parengta spaudai: 2013 08 09

Aldona VASILIAUSKIENĖ

THE LITHUANIAN “RYTAS” SOCIETY OF EDUCATION IN 1939–1940

S u m m a r y

At the beginning of the 20th century “Žiburys”, “Saulė” and “Rytas” societies, which had been set up in Suvalkija, Aukštaitija and Vilnius regions of Lithuania, performed imposing educational tasks and considerably contributed to raising Lithuanians’ religious and national awareness. Naturally, these organizations became important centres unifying the Lithuanian Catholic intellectual movement.

The Lithuanian “Rytas” society of education (hereafter the “Rytas”) was registered in Petrapilis on November 29, 1912. Its aim was to educate the Lithuanian population of the Vilnius County according to the lines of the teachings of the Roman Catholic Church. On January 31, 1913, the constituent assembly of the society took place on the premises of the parsonage of the All Saints church in Vilnius. Thus, the “Rytas” has celebrated its centenary on January 31, 2013. The jubilee prompts the necessity to correct the recurrent mistakes which

have been dominant in the press and publications of some researchers on the activities of this organization. In particular, it concerns the suspension of the “Rytas” activities and the closure of this organization in 1938, ignoring its endeavours to intensify its activity in 1939 and continue it until 1940 when the society was closed down by the soviet occupants. Therefore, the article offers a more extensive picture of the “Rytas” chronology highlighting the facts concerning the “Rytas” activities during the period of 1939–1940, which have been often overlooked by other researchers.

Some time before the Vilnius town storastija suspended the functioning of the “Rytas” society on January 29, 1938, and the Vilnius voivod closed it down a month later on February 28, 1938, some symptoms of the targeted destruction of this Lithuanian centre were quite evident, as since its very inception the “Rytas” society became an object of discord, which subsequently turned into an object of hatred. For instance, while still 95 Lithuanian libraries set up by the “Rytas” were functioning at the beginning of 1936, 82 of them were closed down by the Polish authorities in the course of 8 months. Out of a large number of schools only as many as two were left (only one school remained in 1937).

In the evening of November 25, 1936, a search was made in the “Rytas” office, its cash book and other documents were taken away (they were returned only in 1939 by new authorities).

The persistent efforts of the management board members of the “Rytas” produced some positive results, which were also conditioned by the political shifts of that time. On May 20, 1939 the ban on the activities of the “Rytas” society was lifted and on June 6 its property was given back. Unfortunately though, it entailed big debts.

The “Rytas” immediately undertook to restore its functions: it appealed to the Balstoge voivod asking it to revoke the ban of the activities of the “Rytas” at the boarder land. It intensified the admission of new members, the creation of the “Rytas” centres in the countryside, the founding of reading-rooms and book-shops, though these steps were often hindered by various obstacles.

The “Rytas” forms of actions were endorsed: meetings, regional conferences, youth rallies, the days of the week (weeks devoted to cultural events and the fight against vices) and solemn days. The centre undertook the work of writing the plans and the scenario. A significant form of its activities in districts and centres consisted of organizing courses of instruction for the leaders of centres and heads of libraries. At the end of 1939 the “Rytas” society gained exceptional strength. On February 21, 1940, the minister of Internal Affairs endorsed the statute of the “Rytas” society and sanctioned its activities. On February 22, 1940 the “Rytas” society was inscribed No 9357 on the list of the Register of societies.

The “Rytas” society which had accomplished many good deeds fostering the awareness of Lithuanian identity in the Vilnija region and promoting cultural life, like all other Catholic organizations, was closed down by the soviet occupational authorities in the summer of 1940.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Lietuvių švietimo draugija „Rytas“, „Ryto“ centro valdyba, posėdžiai, „Ryto“ įstatai (statutai), Mečislovas Reinys, Krištapas Čibiras.

KEY WORDS: the Lithuanian “Rytas” society of education, the “Rytas” centre board, sittings, regulations of the “Rytas” (statutes), Mečislovas Reinys, Krištapas Čibiras.

Aldona VASILIAUSKIENĖ – humanitarinių mokslų (istorija) daktarė, Lietuvių katalikų mokslo akademija; Lietuvių, ukrainiečių istorikų asociacijos prezidentė. Mokslinių interesų sritys: Lietuvių katalikų mokslo akademijos bei jos narių gyvenimo ir veiklos tyrimai, religijos istorija, lietuvių ir ukrainiečių istoriniai kultūriniai ryšiai, Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino istorija. Adresas: A. Vivulskio g. 15-12, 03221 Vilnius. El. paštas aldona.vasiliauskienee@gmail.com.

Aldona VASILIAUSKIENĖ – Doctor of the Humanities (History) at the Lithuanian Catholic Academy of Science; President of the Association of Lithuanian and Ukrainian Historians. Fields of research interests: studies of Lithuanian Catholic Academy of Science, as well as the life and activity of its members, the history of religion, Lithuanian–Ukrainian historical cultural contacts, the history of the Order of St. Basilus the Great. Address: A. Vivulskio g. 15-12, 03221 Vilnius. E-mail: aldona.vasiliauskienee@gmail.com.